

Ryszard Sadowski

Problem psychofizyczny : próby klasyfikacji

Seminare. Poszukiwania naukowe 15, 115-139

1999

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RYSZARD SADOWSKI SDB

PROBLEM PSYCHOFIZYCZNY – PRÓBY KLASYFIKACJI

WPROWADZENIE

Problem psychofizyczny, występujący w światowej literaturze naukowej pod nazwą *mind-body problem* dotyczy w swoim podstawowym znaczeniu pytania: z jakich rodzajów substancji składa się rzeczywistość? oraz jaka jest ich wzajemna relacja? Jest to późniejsze echo najbardziej podstawowych pytań o *arche* świata, które stawiali sobie już pierwsi filozofowie z naszego kręgu kulturowego.

Refleksję naukową na ten temat poprzedzało, dużo wcześniej istniejące, powszechne religijno-zdroworozsądkowe przekonanie o współistnieniu dwóch odmiennych światów. W jednym z najstarszych zabytków piśmienniczych cywilizacji euroatlantyckiej, w *Odysei* Homera, widzimy Odyseusza, którego autor wysyła do Hadesu na spotkanie z duchami zmarłych¹. Jest to niewątpliwie odbicie ówczesnych wierzeń obecnych w starożytnej Grecji na niemal dwa stulecia przed narodzinami filozofii. Podobne przekonanie zauważamy w starożytnym Egipcie, potwierdzeniem czego jest *Księga Zmarłych*, datowana na około cztery tysiące lat przed narodzeniem Chrystusa, która przekazuje pewne fakty mówiące o istnieniu tej „drugiej” rzeczywistości, instruując zmarłego jak ma się zachowywać po śmierci w drodze do „innego” świata².

Od samego zatem początku w ludzkich wierzeniach istniało przekonanie, czy może jedynie tęsknota za przekonaniem, że istnieje coś innego niż tylko materialny

---

¹ Por. Homer, *Odyseja, Pieśń Jedenasta: Ofiara dla umarłych*, Warszawa: Czytelnik 1981, s. 169-185.

² Por. hasło: *Totenbuch* w: *Lexikon für Theologie und Kirche* herausgegeben von Michael Buchberger, tom X, Freiburg 1938, kol. 224. Autor podaje podstawową literaturę dotyczącą tego zagadnienia.

świat³, w którym przebywa ludzkie ciało, że istnieje coś, co jest zdolne do niezależnego życia poza tym światem, choćby, jak wyraził to tajemniczo Homer, w krainie cieni.

Pojawienie się filozofii, w jej klasycznym ujęciu, jako umiłowanie mądrości i pragnienie zrozumienia istniejącego świata daje początek naukowym próbom rozwiązania tego problemu⁴.

Obecnie problem psychofizyczny stawiany jest w formie pytania: jaka jest w człowieku relacja między ciałem a umysłem? W rzeczywistości, jest to problem o wiele szerszy, bo jeśli zwierzęta – istoty odmienne od ludzi lub jeśli cielesne stwory na innych planetach, mają także umysły, wówczas pojawi się ten sam problem wzajemnej relacji ich ciał i umysłów. Jakkolwiek człowiek skoncentrowany wokół swoich problemów zawęży pole tego pytania, do tego co interesuje go najbardziej – do samego siebie, uznając że pozostałe zagadnienia zawierają się jakoś w tym podstawowym temacie⁵.

Osiągnięcia nowożytnej nauki, a zwłaszcza takich dziedzin jak: fizyka, fizjologia, neurofizjologia, psychologia, genetyka, biologia, badania nad sztuczną inteligencją i inne, przeniosły postawiony problem wzajemnej relacji ciała i umysłu także na inne obszary. Treścią tego zagadnienia jest pytanie o naturę przeciwstawnych sobie argumentów relacji ciało-dusza oraz pytanie o naturę samej relacji między tymi argumentami, w obrębie całości jaką jest człowiek. U podstaw badań nad tym zagadnieniem przyjmuje się następujące przeciwstawienia: dusza-ciało, umysł-ciało, psychika-organizm, jaźń-mózg, duch-materia, myślenie-byt, świadomość-byt, umysł-maszyna, mózg-umysł itp.⁶ Wspomniany postępowanie w naukach szczegółowych spowo-

³ Choć badania antropologów dotyczące najstarszych kultur pierwotnych wydają się wskazywać na istniejący podział dusza-ciało, jakkolwiek dla człowieka pierwotnego ani dusza ani ciało nie są, jak się wydaje, wystarczająco ostro oddzielone. Dusza uznawana jest bardziej jako siła obecna w człowieku choć obca mu w pewnym sensie. Por. C. A. van Peursen, *Antropologia filozoficzna*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX 1971, s. 88-89.

Przeciwstawienie ciału duszy było niewątpliwie obecne w najstarszych kulturach ludzkich, choć trudno je tu jednoznacznie ocenić i zakwalifikować. Wspomniane bowiem wierzenia egipskie przyjmują „znaczłą liczbę dusz (wśród nich to, co znamy, jako *ka*) i uważają ciało za jedną z szeregu dusz.” Tamże, s. 92

⁴ Niektórzy uczeni sugerują, że wyraźnej separacji duszy od ciała w pierwszym okresie filozofii greckiej obejmującym okres od początku VI w. przed Chrystusem do pierwszej połowy V wieku nie da się odpowiedzialnie stwierdzić. Używany natomiast grecki termin *psyche* na określenie duszy, szczególnie widoczne jest to u Homera, brany był w znaczeniu osobowego „ja”. Por. C. A. van Peursen, *Antropologia filozoficzna*, dz. cyt., s. 95-96.

⁵ Por. K. Campbell, *Body and Mind*, Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1984, s. 1.

⁶ Por. M. Hempoliński, *Filozofia współczesna. Wprowadzenie do zagadnień i kierunków*, Warszawa: PWN 1989, s. 312; por. także H. W. Hintz, *Whitehead's Concept of Organism and the Mind-Body Problem*, w: S. Hook, *Dimensions of Mind. A Symposium*, New York: New York University

dował wzrost zainteresowania problemem psychofizycznym w naszym stuleciu. Przyczyniły się do tego przede wszystkim wypracowane nowe koncepcje świadomości, ruch psychoanalityczny zapoczątkowany przez Freuda i bardzo silny na gruncie anglojęzycznym nurt behawioryzmu⁷.

1. WAŻNOŚĆ PROBLEMU PSYCHOFIZYCZNEGO

Problem wzajemnej relacji duszy i ciała jest niezmiernie istotnym zagadnieniem w filozofii ze względu na rozliczne związki z centralnymi zainteresowaniami tej dziedziny ludzkich dociekań. Najważniejszym zadaniem filozofów zawsze było udzielenie najlepszej z możliwych odpowiedzi na pytanie: kim jest człowiek? oraz jaki rodzaj życia powinien on prowadzić? Pierwsze pytanie należy do zagadnień metafizycznych, drugie do etycznych, oba natomiast do głównych działań filozofii.

„Relacja umysłu do ciała wiąże się z naszym myśleniem o obu zagadnieniach: metafizycznym i etycznym. Jest ona w sercu każdego spojrzenia na ludzką naturę. Jeśli będziemy utrzymywać, że nasze umysły są niematerialne i niezależne od ciała lub że są przebłyskami boskiego ducha lub też duszami ponownie wcielonymi w cyklu życia [reinkarnacja przyp. tłum.] wówczas musi to dotyczyć głęboko naszej wizji wszechświata i miejsca człowieka jakie w nim zajmuje. Nasza odpowiedź na problem psychofizyczny spowoduje wszystkie te różnice występujące w naszych przekonaniach o pochodzeniu człowieka i jego przeznaczeniu.

Na polu etyki: jaka forma życia jest najlepsza dla bytów jakimi jesteśmy. Czy myślimy o naszym umyśle jako o wolnym i nieśmiertelnym duchu czasowo uwięzionym w ciele, czy przeciwnie jako o fizycznym, śmiertelnym podmiocie prawa naturalnego. Czyni to olbrzymią różnicę w spojrzeniu na ludzkie powinności, koniec i cel życia, oraz rodzaj osoby jaką winniśmy się stawać. Problem psychofizyczny, podobnie jak problem Boga, jest zatem jednym z kluczowych problemów filozofii. Zaproponowane rozwiązanie niesie ze sobą reperkusje w całym obszarze naszych metafizycznych i moralnych przekonań.”⁸

Wydaje się, że odpowiedzi na postawiony problem psychofizyczny mają także szeroki wpływ na polu epistemologicznym, gdzie przeciwstawienie ciało-umysł przybiera formę przeciwstawień: przedmiot poznawany – podmiot poznający oraz roz-

Press 1960, s. 98-99; por. także, J. Kulczycki, *Problem psychofizyczny w filozofii Henri Bergsona*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP 1996, s. 10; por. także, J. R. Searle, *Umysł, mózg i nauka*, Warszawa: PWN 1995, s. 12.

⁷ Por. J. Kulczycki, *Problem psychofizyczny w filozofii Henri Bergsona*, dz. cyt., s. 15-16.

⁸ K. Campbell, *Body and Mind*, dz. cyt., s. 9-10.

różnienie tego co subiektywne – podmiotowe i obiektywne – przedmiotowe, dotyczy to bezpośrednio problemu obiektywności poznania⁹.

Jak więc widzimy jest to problem, wobec którego każdy rzetelnie starający się zrozumieć świat człowiek musi stanąć i przyjąć określoną postawę.

2. PRÓBY ROZWIĄZANIA PROBLEMU PSYCHOFIZYCZNEGO

Problem psychofizyczny nie doczekał się, jak dotąd, żadnego komplementarnego rozwiązania. Odkrycia ostatnich lat uczyniły to zagadnienie, jak się wydaje, jeszcze trudniejszym wyzwaniem dla uczonych i filozofów. Problem jest nawet bardziej intrygujący niż dotychczas, i angażuje przedstawicieli różnorodnych dyscyplin naukowych oraz filozoficznych¹⁰.

Wielu współczesnych uczonych uważa, że jest to problem nierozwiązywalny¹¹ i puentują go łacińskim *ignoramus et ignorabimus* (nie wiemy i nie będziemy wiedzieli). Inni przepojeni bezgranicznym zaufaniem w potęgę filozoficznych i naukowych dociekań oraz ufni w nieustanny postęp wiedzy proponują dogmatyczne rozwiązania tej zagadki, a niektórzy próbują nawet ukazać, że problem psychofizyczny jest tylko wyimaginowanym pseudo-problemem¹². Nieliczni uważają, że otrzymali rozwiązanie tego zagadnienia oraz że nie jest ono ani nierozwiązywalne ani tak trudne za jakie powszechnie uchodzi¹³.

Tacy filozofowie jak choćby Wittgenstein i pozytywiści próbują ukazać, że problem psychofizyczny powstaje na gruncie zamętu pojęć (języka) a staranna uwaga co do sposobu używania w codziennym języku pojęć 'fizycznych' i 'mentalnych' uwolni nas od irytującego problemu. G. Ryle, B. F. Skinner, a także R. Carnap, próbowali usuwać ten problem w bardzo podobny sposób¹⁴. Wielu współczesnych

⁹ Por. M. Hempoliński, *Filozofia współczesna*, dz. cyt., s. 313.

¹⁰ Por. W. Köhler, *The Mind-Body Problem*, w: S. Hook, *Dimensions of Mind. A Symposium*, dz. cyt., s. 15

¹¹ Por. T. Honderich red., *The Oxford Companion to Philosophy*, Oxford, New York: Oxford University Press 1995, s. 579, 580. Por. także, K. Campbell, *Body and Mind*, dz. cyt., s. 138-139.

¹² Por. H. Feigl, *Mind-Body, Not a Pseudoproblem*, w: S. Hook, *Dimensions of Mind. A Symposium*, dz. cyt., s. 33; por. także M. Karłowski, *Dlaczego problem psychofizyczny jest problemem?* w: *Studia Socjologiczne* 1994/2(133)/165-177.

¹³ Por. J. R. Searle, *Umysł, mózg i nauka*, dz. cyt., s. 12

¹⁴ Używanie terminów 'umysłowy' lub 'subiektywny' nabywany przez uczenie się języka, którym wszyscy mówimy w naszym codziennym życiu, jest ono wyuczone w dzieciństwie i stąd całe to 'zamieszanie'. Por. H. Feigl, *Mind-Body, Not a Pseudoproblem*, w: S. Hook, *Dimensions of Mind. A Symposium*, dz. cyt., s. 33-34. Wydaje się, że analogiczną próbę podjął Strawson w swojej próbie zrozumienia osoby, porządkując rzeczywistość ze względu na możliwość opisywania jej przez M-orzeczniki i P-orzeczniki. Por. Tenże, *Indywidualia*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX 1980, s. 101-109.

filozofów, przedstawiciele szczególnie takich szkół filozoficznych jak neopozytywizm, pragmatyzm, behawioryzm, filozofia analityczna, transcendentalizm, próbuje uniknąć problemu psychofizycznego poprzez krytykę przyjętych założeń przy formułowaniu tego zagadnienia¹⁵. Pomimo wszystkich tych prób, problem psychofizyczny jest, jak się wydaje, zagadnieniem wciąż otwartym, jeśli w ogóle możliwym do rozwiązania, jak zresztą większość najważniejszych zagadnień filozoficznych.

3. METODOLOGICZNE KRYTERIA DOTYCZĄCE PORZĄDKOWANIA ZAGADNIEŃ NA GRUNCIE NAUKI

Z całą pewnością niejednoznaczną w swych teoretycznych podstawach jest możliwość zastosowania pewnych logicznych kryteriów w stosunku do przedstawionego zagadnienia psychofizycznego. Jak się jednak wydaje, istnieją takie stanowiska co do rozumienia terminu 'klasyfikacja', które uprawniają nas do takiej próby¹⁶.

Do najbardziej popularnych 'narzędzi' stosowanych w celu porządkowania zbiorów należy zaliczyć: podział logiczny, klasyfikację logiczną i typologię.

Podział jest terminem wieloznacznym i nie o potoczne znaczenie tego słowa nam chodzi, przymiotnik 'logiczny' występujący przy terminie 'podział' uściśla jego znaczenie.

Jeszcze większych trudności następuje termin 'klasyfikacja'¹⁷, występuje on powszechnie na gruncie naukowym przynajmniej w dwóch znaczeniach. W sensie węższym 'klasyfikacja' rozumiana jako równoznaczna z 'podziałem logicznym' oraz w sensie szerszym 'klasyfikacja' oznacza ciąg (na ogół skończony) podziałów dzielących pewien zbiór na coraz węższe klasy.

Z podziałem mamy do czynienia właśnie wtedy, gdy w ramach określonego zbioru wyodrębniamy jakieś jego podzbiory. Ścisłej rzecz biorąc, o podziale może-

---

¹⁵ Którakolwiek bowiem wersja radykalnego monizmu (idealistyczna czy też materialistyczna) czyni problem psychofizyczny bezprzedmiotowym. Odmawiając bowiem statusu ontologicznego jednemu z członów relacji umysł-ciało, problem jest bezprzedmiotowy. Nie można bowiem mówić o relacji pomiędzy czymś co nie istnieje. Proponują oni pytać raczej o to co rozumiemy przez 'umysł' wiedząc czym jest 'ciało' i odwrotnie. Nie jest to jednak usunięcie problemu lecz jedynie przeniesienie go na inny grunt. Z zagadnień relacji między poszczególnymi członami umysł-ciało na charakterystykę kategorialną argumentów tej relacji. Por. M. Hempoliński, *Filozofia współczesna*, dz. cyt., s. 313-314; Por. także, K. Ajdukiewicz, *Zagadnienia i kierunki filozofii: Teoria poznania, Metafizyka*, Kraków: Czytelnik 1949, s. 178; Por. także, Z. Cackowski, *Główne zagadnienia i kierunki filozofii*, Warszawa: Książka i Wiedza 1966, 211-212; por. także P. F. Strawson, *Indywidualizm*, dz. cyt., s. 112.

¹⁶ Por. T. Wójcik; *Zarys teorii klasyfikacji*, Warszawa: PWN 1965, s. 13-19.

¹⁷ Por. L. Gumański, *Wprowadzenie w logikę współczesną*, Warszawa: PWN 1990, s. 23

my mówić wtedy, gdy ze względu na wcześniej odnotowane cechy przedmiotów przynależnych do jakiejś klasy przedmiotów, lub stosunki łączące je z innymi przedmiotami, dokonuje się w obrębie danej klasy przedmiotów wyodrębnienia pewnych grup tych przedmiotów.

Cechę, właściwość, stosunek, relację, związek lub zależność, ze względu na którą realizuje się podział danej klasy przedmiotów, określa się mianem **kryterium podziału** lub mianem **podstawy podziału**. Czasami zamiast tych określeń używa się „kryterium klasyfikacji”, „kryterium klasyfikacyjne”, „podstawą klasyfikacji”. Dzielony zbiór określamy jako **całość dzielona** (łac. *totum divisionis*), natomiast podzbiory określamy jako **człony podziału** (łac. *membra divisionis*)¹⁸.

Aby dany podział był podziałem logicznym musi spełnić następujące warunki formalne, co do których zgodni są wszyscy znawcy tego zagadnienia¹⁹. Podział musi być więc wyczerpujący (zupełny) i rozłączny.

Warunek zupełności podziału możemy wyrazić za pomocą następującej tezy:

C – całość dzielona

$C_1, C_2, C_3, \dots, C_n$ – poszczególne człony podziału

x – indywidualne przedmioty (objekty)

n – liczba członów podziału

$$\forall_{x \in C} [(x \in C_1) \vee (x \in C_2) \vee (x \in C_3) \vee \dots \vee (x \in C_n)]$$

Dany podział spełnia warunek zupełności wtedy i tylko wtedy, gdy każdy przedmiot (obiekt), który należy do całości dzielonej, należy również do któregoś z członów podziału. Podział, który spełnia warunek zupełności, nazywamy podziałem wyczerpującym.

Można to zapisać także w następujący sposób $C_1 \cup C_2 \cup C_3 \cup \dots \cup C_n = C$

Warunek rozłączności podziału można wyrazić następującą tezą:

$$\sim \exists_{x \in C} [(i \neq j) \wedge (x \in C_i) \wedge (x \in C_j)]$$

Dany podział spełnia warunek rozłączności wtedy i tylko wtedy, gdy żaden przedmiot (obiekt) przynależny do całości dzielonej nie należy równocześnie do dwóch lub większej ilości wyodrębnionych członów podziału.

Klasyfikacja w znaczeniu, w którym w niniejszym opracowaniu będzie ten termin stosowany, to rodzaj postępowania, w toku którego dokonujemy podziału pew-

¹⁸ Por. J. Sobiecki, *W kręgu logiki*, Tyczyn: WSSG 1997, s. 109, por. także J. Kmita, *Wykłady z Logiki i metodologii nauk*, Warszawa: PWN 1997, s. 153-154.

¹⁹ Por. W. Marciszewski red., *Mała Encyklopedia Logiki*, Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich 1970, s. 209; por. także, T. Kotarbiński, *Dziela wszystkie: Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Wydawnictwo PAN, 1990, s. 328-331; por. także L. Gumański, *Wprowadzenie w logikę współczesną*, dz. cyt., s. 22-23; por. także J. Rąb, A. Polewczyk, *Wstęp do metodologii nauk*, Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej 1995, s. 40-41 i wielu innych.

nej całości dzielonej, a następnie jeden, kilka lub wszystkie z uzyskanych członów podziału poddajemy dalszemu podziałowi, uzyskując kolejne człony podziału. Drugie znaczenie tego terminu to wynik tego typu czynności. Jeśli klasyfikację określimy jako logiczną, wówczas podziały w jej ramach winny być podziałami logicznymi.

Natomiast typologia „to zabieg metodologiczny (lub rezultat takiego zabiegu) polegający na grupowaniu przedmiotów na zasadzie ich podobieństwa do pewnego przedmiotu wzorcowego zwanego *typem*. Typologię należy odróżniać od podziału logicznego, polegającego na wyróżnianiu co najmniej dwóch klas przedmiotów, z których jedne posiadają pewną cechę, drugie zaś tej cechy nie posiadają.”²⁰

4. STANOWISKA ZAJMOWANE WOBEC PROBLEMU PSYCHOFIZYCZNEGO

4.1. Stanowiska dotyczące relacji ciało-dusza ze względu na rodzaj wyróżnionych substancji

Behawioryzm faktualny: nie istnieją żadne *sui generis* нефизyczne procesy wewnętrzne lub stany umysłowe (psychiczne, świadomościowe), natomiast procesy i stany określane mianem percepcji, emocji, myślenia i zamiarów dadzą się zinterpretować w kategoriach pewnych klas zachowań się człowieka w jego otoczeniu, czyli w kategoriach określonych zespołów behawioralnych. Pogląd ten redukuje całą sferę zjawisk psychicznych do samych tych zachowań, które z kolei pojęte są w kategoriach korelacyjno-funkcjonalnej zależności reakcji organizmu od bodźców zewnętrznych.

Behawioryzm lingwistyczny (logiczny): sprowadza się do poglądu epistemologicznego, zgodnie z którym wszelkie zdania o procesach i stanach umysłowych są przekładalne na zdania o procesach i dyspozycjach behawioralnych oraz dadzą się całkowicie wyjaśnić za pomocą tych ostatnich.

Teoria stanu centralnego (TSC, ang. CST – Central State Theory): przyjmuje tezę, że stany psychiczne są dyspozycjami organizmu do określonego zachowania się. W obrębie TSC różnie bywają interpretowane stany psychiczne:

- a) jako rzeczywiste stany wewnętrzne uzdalniające organizm do określonego zachowania się;
- b) jako stany faktyczne o charakterze fizycznym (neurofizjologicznym) mające moc sprawczą;
- c) uznające wszelkie stany i procesy psychiczne za identyczne z fizycznymi stanami lub zmianami stanów systemu neurofizjologicznego, a więc materialne.

²⁰ W. Marciszewski red., *Mała Encyklopedia Logiki*, dz. cyt., s. 339.

Z powodu tak pojętych stanów psychicznych TSC nazywana jest także Teorią *identyczności psychofizycznej*.

Materializm emergentystyczny przyjmuje pogląd, że zjawiska psychiczne są emergentnymi stanami (czynnościami) mózgu, próbuje jednak odróżniać to co materialne od tego co fizyczne lub fizykochemiczne i dostrzegać emergentne różnice między własnościami i prawami fizycznymi, biologicznymi i psychicznymi. W mózgu, wg tego poglądu, współwystępują wzajemnie na siebie oddziałując, zdarzenia przebiegające według tych trzech (lub co najmniej trzech) różnych typów praw.

Materializm dialektyczny uważa psychikę za funkcję mózgu, czyli właściwość wysoko zorganizowanej materii. Nie godzi się jednak do redukcji psychiki jedynie do zachowań lub fizykochemicznych zdarzeń mózgowych. Pogląd ten podkreśla, iż psychika i świadomość pochodzą i są w jakimś stopniu zależne od rzeczywistości materialnej.

Spirytualizm skrajny przyjmuje, że człowiek jest substancją duchową (duchem), ciało zaś nie istnieje autonomicznie, lecz jest tylko pewnym sposobem istnienia i samoświadomości ducha.

Spirytualizm umiarkowany jest klasycznym w filozofii stanowiskiem, najlepiej sformułowanym przez Kartezjusza. Człowiek pojęty jest jako złożenie dwóch numerycznie odrębnych substancji o odmiennej naturze: ciało ludzkie jest rzeczą przestrzenną (*res extensa*) ma więc naturę materialną, dusza ludzka jest natomiast rzeczą myślącą (*res cogitans*) o naturze duchowej.

Zupełnie odmienną próbą ustalenia statusu ontologicznego członów relacji ciało-dusza, a właściwie zupełnie inne podejście do tego tematu jest spojrzenie na to zagadnienie z punktu widzenia ontologicznego subiektywizmu odrzucającego zarówno materializm jak i spirytualizm. Najważniejszymi prądami są tu *immanentyzm* i *transcendentalizm*, obie te koncepcje zmierzają do ustanowienia jakiejś postaci monizmu ontologicznego.

Immanentyzm w swej ontologicznej konsekwencji przyjmuje, że wszystko co istnieje, jest fenomenem psychicznym, czyli składnikiem doświadczenia świadomego, elementarnym lub złożonym, bądź logiczną konstrukcją utworzoną ze zbiorów takich fenomenów. Obiekty zmysłowe i podmioty doświadczeń (osoby) są albo wiązkami treści psychicznych albo konstrukcjami zbudowanymi z układów lub sekwencji treści doświadczalnych.

Transcendentalizm swoje subiektywistyczne ambicje realizuje przy pomocy redukcji fenomenologicznej 'biorąc w nawias' wszelkie sądy egzystencjalne, transcendujące poza immanentną zawartość świadomości oraz przez oczyszczenie przedmiotów świadomości z wszelkich dodatków nienaocznych tj. takich, które nie mają podstaw w intuicyjnym oglądzie.

Pomiędzy stanowiskami materializmu i idealizmu w odniesieniu do ciała i umysłu należy umieścić stanowisko *monizmu neutralnego*.

Monizm neutralny zakłada, że istnieje jedna substancja świata, która nie ma charakteru materialnego ani duchowego, lecz głównymi jej atrybutami są przestrzenność i myślenie. Obiekty materialne i podmioty myślące to równorzędne aspekty lub sposoby przejawiania się tej samej substancji o nieznaną naturze.

4.2. Stanowiska dotyczące problemu psychofizycznego ze względu na zachodzące relacje pomiędzy wyróżnionymi elementami

Identyczność

1. – Teoria identyczności tego, co psychiczne, z tym, co fizyczne, odrzuca dualistyczne założenie o numerycznej odrębności ontycznej tego co fizyczne i tego co psychiczne. Zakłada realne istnienie wyłącznie świata obiektów fizycznych. Zjawiska psychiczne uważa za ontycznie tożsame z pewnymi zjawiskami fizycznymi: wszystkie zjawiska psychiczne są fizyczne i niektóre zjawiska fizyczne są psychiczne.

2. – Teoria identyczności tego, co fizyczne, z tym, co psychiczne zakłada odrzucenie założenia dualistycznego oraz realne istnienie wyłącznie obiektów o własnościach psychicznych. Zjawiska fizyczne interpretowane są jako ontycznie tożsame z niektórymi zjawiskami psychicznymi: wszystkie zjawiska fizyczne są psychiczne.

Paralelizm – teoria paralelizmu psychofizycznego zakłada ontologiczny dualizm psychofizyczny, przyjmuje numeryczną odrębność ontyczną między substancją materialną i duchową lub między zjawiskami fizycznymi i psychicznymi. Przyjmuje się tu, iż ze względu na istotną różnicę między dwoma kategoriami substancji niemożliwe jest wzajemne oddziaływanie przyczynowe.

Interakcjonizm – teoria interakcjonizmu przyjmuje założenie dualistyczne o numerycznej i jakościowej odrębności substancji lub zjawisk fizycznych i psychicznych oraz głosi, że zachodzą między nimi oddziaływania przyczynowe, oddziaływania wzajemne, dwustronne. Oznacza to, że zjawiska fizyczne mogą wywoływać psychiczne i powodować w nich zmiany, a także odwrotnie.

Epifenomenalizm – teoria epifenomenalizmu zakłada ontyczną nierównorzędność zjawisk fizycznych i psychicznych, uważając zjawiska fizyczne za pierwotne względem zjawisk psychicznych. Teoria ta uznaje zjawiska psychiczne za uboczny produkt zjawisk fizycznych oraz odmawia im autonomii bytowej i jakichkolwiek zdolności sprawczych. Sprowadza więc wzajemne oddziaływanie zjawisk psychicznych i duchowych do jednostronnego oddziaływania – zjawiska fizyczne wpływają na psychiczne ale nie odwrotnie.

Panpsychizm – teoria animizmu i panpsychizmu zakłada istnienie w świecie fizycznym czynnika duchowego (psychicznego), który oddziałuje jednokierunkowo

na zjawiska fizyczne; zjawiska psychiczne oddziałują na fizyczne, lecz nie odwrotnie.

Animizm przyjmuje przy tym istnienie substancjalnych duchów (dusz), które oddziałują na zachowanie się układów materialnych (organizmów), w których się znajdują.

Panpsychizm głosi natomiast, że cała materia wyposażona jest nie tylko we własności fizyczne, lecz także psychiczne. Zjawiska psychiczne nie są jednak wywoływane przez fizyczne, istnieją niezależnie od nich i mają jednokierunkowy na nie wpływ. Panpsychizm jest rozwinięciem prefilozoficznej koncepcji hylezoizmu, czyli poglądu, że cała materia jest ożywiona, a współcześnie kontynuacją panpsychizmu jest witalizm.

Teoria dwóch aspektów – przyjmuje, iż zjawiska psychiczne i odpowiadające im zjawiska neurofizjologiczne nie są dwoma numerycznie różnymi rodzajami zjawisk, lecz dwoma różnymi aspektami (stronami, wyglądami) zjawisk jakiegoś jednego rodzaju. Teoria ta wskazuje na fenomenalny charakter różnicowania zjawisk na fizyczne i psychiczne, nie określa jednak charakteru relacji psychofizycznej.

5. PRÓBY PORZĄDKOWANIA ZAJMOWANYCH STANOWISK WOBEK PROBLEMU PSYCHOFIZYCZNEGO

Przykład 1²¹

1. Stanowiska dualistyczne:
  - 1.1. interakcjonizm
  - 1.2. paralelizm psychofizyczny
2. Stanowisko monistyczne:
  - 2.1. monizm spirytualistyczny (spirytualizm skrajny)
  - 2.2. monizm materialistyczny
    - materializm mechanistyczny
    - materializm wulgarny
    - epifenomenalizm
    - materializm dialektyczny

Przykład 2²²

Autor opracowania stwierdza, że problem jest tak dogłębny, że dyskusja o możliwych rozwiązaniach jest równoznaczna z dyskusją nad podstawami poszczególnych systemów filozoficznych.

²¹ Por. Wł. Krajewski red., *Słownik pojęć filozoficznych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR 1996, s. 163.

²² Por. W. Reese red., *Dictionary of Philosophy and Religion*, New Jersey: Humanities Press 1980, s. 359-360.

1. Dualistyczny system Platona i neoplatoników

- interakcjonizm
- interakcjonizm Kartezjusza
- okazjonalizm

2. System Arystotelesa posiada inną formę przeciwstawienia wywodzącą się z rozumienia przez niego formy i materii.

Fizyczne ciało, mimo że przyjęło formę jest materią w relacji do duszy, która jest formą tego ciała. Pogląd ten podzielał św. Tomasz i wielu scholastyków.

3. System materialistyczny – utożsamia umysł z mózgiem, tak więc wszystkie procesy zachodzące w człowieku są procesami fizycznymi. Pogląd ten konsekwentnie odrzuca istnienie problemu psychofizycznego. Taki punkt widzenia był rozwinęty tak na Wschodzie (Charvaka) jak i na Zachodzie (Hobbes, Holbach).

4. System idealistyczny Berkeley'a i innych idealistów rozwiązuje problem psychofizyczny przez odrzucenie jakiegokolwiek materii. Jeśli istnieją tylko umysły i treści duchowe trudno postawić problem relacji między umysłem a ciałem.

5. Wiele poglądów może być sklasyfikowanych jako psychofizyczny paralelizm. Termin ten wprowadził Fechner aby scharakteryzować, że każde zdarzenie fizyczne ma swój psychiczny odpowiednik, i oba istnieją we wzajemnej odpowiedności. Dodać należy, iż choć Fechner faworyzował psychiczną stronę rzeczy, taki tor myślenia podtrzymywali także Spinoza i Leibnitz.

6. Epifenomenalizm uznający jakościowe rozróżnienie pomiędzy cechami umysłowymi takimi jak poczucie sprawiedliwości i neutralnymi związkami, które niosą te cechy. Ten punkt widzenia utrzymuje, że jakości umysłowe są bezsilne, jedynie cechy fizyczne są tu znaczące.

7. Monizm neutralny, który utrzymuje, iż ciało i umysł są tym samym, ale zorganizowanym w odmienny sposób lub widziane z różnych punktów widzenia. Wielu jest uczonych podzielających takie zdanie, że ciało i umysł są zewnętrznym i wewnętrznym aspektem tej samej rzeczywistości.

8. Merleau-Ponty twierdzi, że stany umysłowe i fizyczne są dwoma spośród wielu pojęciowych poziomów mówiących o ludzkim zachowaniu.

9. Strawson przekonuje, że 'osoba' jest terminem prymitywnym i zarówno stany umysłowe jak i własności fizyczne są w stanie ją opisać.

10. Teoria identyczności utrzymuje, że zachodzi relacja identyczności między zjawiskami umysłowymi a procesami zachodzącymi w mózgu.

Przykład 3²³

1. Kartezjański dualizm umysłu i ciała

²³ T. Honderich red., *The Oxford Companion to Philosophy*, dz. cyt., s. 579-580.

2. monizm spirytualistyczny
3. monizm fizyczny
  - 3.1. fizykalizm²⁴
  - 3.2. behawioryzm
  - 3.3. Teoria identyczności psychofizycznej
  - 3.4. funkcjonalizm²⁵
  - 3.5. eliminatywizm²⁶

Przykład 4²⁷

1. **Teorie mentalistyczne** – próbują sprowadzić pojęcie ciała do pojęcia umysłu lub jakiejś jego właściwości, typowi przedstawiciele tej myśli filozoficznej to Hegel i jego zwolennicy, Leibniz, Berkeley, fenomenologowie.

2. **Teorie materialistyczne** – próbują sprowadzić pojęcie umysłu do pojęcia ciała lub jakiejś właściwości ciała.

3. **Teorie dualistyczne** – które umysł i materię uważają za dwa niezależne od siebie rodzaje rzeczy.

4. **Monizm neutralny** i teorie do niego zbliżone, które utrzymują, że umysł i materia są różnymi atrybutami tego samego podstawowego tworzywa. Typowym przedstawicielem jest tu B. Spinoza.

²⁴ Koncepcja powiadająca, że istnieje tylko rzeczywistość fizyczna. Zwany także materializmem. Fizykaliści utrzymują, iż w świecie rzeczy wistym nie ma nic prócz materii i energii, a rzeczym przysługują jedynie własności fizyczne, takie jak umiejscowienie czasoprzestrzenne, masa, rozmiar, kształt, ruch, twardość, ładunek elektryczny, ładunek magnetyczny, ciężar. Niektórzy dopuszczają istnienie bytów abstrakcyjnych takich jak: liczby, zbiory czy sensy zdań. Por., T. Honderich red., *Encyklopedia Filozofii*, Poznań: Zysk i S-ka, t. 1, hasło: fizykalizm, s. 27.

²⁵ Teoria, zgodnie z którą stany umysłu należy charakteryzować w terminach roli funkcjonalnej danego stanu, czy jego związków przyczynowych – a nie jego suponowanych cech immanentnych. Ową rolę funkcjonalną opisuje się, wskazując stany, które (w typowych sytuacjach) wytwarzają stan badany, oraz te, które (w typowych sytuacjach) przez niego są powodowane. Teoria ta jest ulepszoną wersją behawioryzmu. Por. T. Honderich red., *Encyklopedia Filozofii*, dz. cyt., hasło: funkcjonalizm, s. 287.

²⁶ Skrajnie materialistyczna koncepcja domagająca się eliminacji potocznych pojęć psychologicznych na rzecz neurofizjologicznych. Opiera się na dwóch założeniach: metafizycznej tezie, która wskazuje na konieczność sprowadzenia kategorii zdroworoządkowych do pojęć którejs z dojrzałych nauk oraz rzekomym pewniku, iż potoczne kategorie psychologiczne nie mogą sprostać wymaganiom naukowości. Por., T. Honderich red., *Encyklopedia Filozofii*, dz. cyt., hasło: Eliminatywizm, s. 182.

²⁷ Jest to pewna próba porządkowania, z którą Armstrong się nie utożsamia jedynie ją relacjonuje w swojej książce. Por. D. M. Armstrong, *Materialistyczna Teoria Umysłu*, Warszawa: PWN, 1982, s. 10-11.

Przykład 5²⁸

Preferencje filozoficzne Armstronga skłaniają go do zawężenia Przykładu (4) wymienia on tylko te teorie, które przyjmują bezdyskusyjnie nieredukowalną naturę rzeczy materialnych.

1. Dualistyczne teorie duszy i ciała

1.1. *dualizm typu kartezjańskiego* (umysł jest jednostkową, niematerialną czy też duchową substancją pozostającą w jakimś związku z materialnym ciałem).

1.2. *dualizm „wiązki”* pojmuje umysł jako następstwo niematerialnych częścieczek czy elementów różnych od ciała, ale z nim związanych.²⁹

Innym kryterium podziału teorii dualistycznych, krzyżujące się z podziałem na dualizm kartezjański i 'wiązki' jest podział ze względu na rodzaj stosunku jaki zachodzi między umysłem i ciałem.

1'.1. interakcjonizm

1'.2. paralelizm³⁰.

2. Teorie materialistyczne

2.1. Behawioryzm

2.2. Teoria Stanu Centralnego umysłu (TSC) lub Teoria Identyczności Psychofizycznej

3. Teorie atrybutu³¹

3.1. Teoria podwójnego aspektu

3.2. Doktryna Arystotelesa (z rozprawy o Duszy)

3.3. Poglądy Spinozy

3.4. Tomizm podobnie jak arystotelizm po części może być tu zaliczony

²⁸ Próba porządkowania, która wyraża poglądy Armstronga w odniesieniu do problemu psychofizycznego. Por. D. M. Armstrong, *Materialistyczna Teoria Umysłu*, dz. cyt., s. 11-23.

²⁹ Termin 'wiązka' pochodzi od Hume'owskiego określenia umysłu jako 'wiązki spostrzeżeń' (*bundle of perceptions*). Ta forma dualizmu powstała z refleksji nad trudnościami dualizmu kartezjańskiego. Por. Tamże, s. 12.

³⁰ Armstrong dla zilustrowania teorii interakcjonizmu i paralelizmu podaje bardzo intuicyjny przykład obrazujący świetnie obie te teorie. Stosunek ciało-umysł w interakcjonizmie ma się tak jak mieszkalny pokój i termostat regulujący temperaturę w tym pokoju, tzn. wzajemne na siebie oddziaływanie, paralelizm przybliża natomiast stosując porównanie pokoju i termometru, ciało oddziałuje na umysł, ale nie odwrotnie. Bardziej radykalna forma paralelizmu odrzuca jakąkolwiek formę oddziaływania. Por. tamże, s. 14.

³¹ Pośrodku chcąc wybrać co najlepsze z teorii dualistycznych i materialistycznych są i tacy, którzy przyjmują za materialistami, że człowiek i jego umysł stanowią jedną substancję, ale wysuwają argument, że ta jedna substancja – człowiek ma jeszcze inne właściwości poza tymi, jakie przypisują jej materialiści. Teoria ta głosi, że ludzie posiadają poza właściwościami fizycznymi jeszcze inne, całkowicie różne od tych, jakie cechują zwykle przedmioty fizyczne. I te wyjątkowe właściwości składają się na ludzki umysł. Por. tamże, s. 19.

Przykład 6³²

1. Dualizm
  - 1.1. Interakcjonizm
  - 1.2. Paralelizm
2. Behawioryzm
3. Teoria Stanu Centralnego
4. Funkcjonalizm
5. Epifenomenalizm

Przykład 7³³

1. Interakcjonizm
2. Paralelizm
3. Epifenomenalizm
4. Teoria dwóch aspektów

Przykład 8³⁴

1. Paralelizm w wersji słabszej (umysł oddziałuje na ciało, lecz odwrotnie nie)
2. Materializm
  - 2.1. Materializm skrajny (wulgarny) któremu obecnie odpowiada behawioryzm
  - 2.2. Materializm dialektyczny

Przykład 9³⁵

1. Dualizm
  - 1.1. Interakcjonizm
  - 1.2. Paralelizm
    - 1.2.1. Okazjonalizm
2. Materializm
  - 2.1. Materializm mechanistyczny (wulgarny)
  - 2.2. Materializm dialektyczny

Przykład 10³⁶

1. Teoria Kartezjusza

³² Por. podział stanowisk jaki podaje Keith Campbell w swojej książce pt. *Body and Mind*, dz. cyt., s. 41-140.

³³ Por. K. Ajdukiewicz, *Zagadnienia i kierunki filozofii...*, dz. cyt., s. 178-180

³⁴ Z. Cackowski, *Główne zagadnienia i kierunki filozofii*, dz. cyt., s. 209-221.

³⁵ Wł. Krajewski, *Główne zagadnienia i kierunki filozofii. Część II: Ontologia*, Warszawa: PWN 1963, s. 132-138.

³⁶ Por. R. H. Popkin, A. Stroll, *Filozofia*, Poznań: Zysk i S-ka 1994, s. 169-186.

2. Teoria materialistyczna
  - 2.1. Behawioryzm
  - 2.2. Epifenomenalizm
3. Idealizm
4. XVII-wieczne Teorie Malebranche'a, Leibniza i Spinozy
  - 4.1. Okazjonalizm
  - 4.2. 'Harmonia przedustawna' Leibniza
  - 4.3. Teoria atrybutywistyczna Spinozy

Przykład 11³⁷

1. Teorie monistyczne
  - 1.1. Skrajny materializm (typu La Mettrie'go, Cabanisa), behawioryzm, teoria identyczności,
  - 1.2. Idealizm (typu Berkeleyya)
  - 1.3. Teoria podwójnego aspektu
  - 1.4. Monizm neutralny
2. Teorie dualistyczne
  - 2.1. Kartezjański interakcjonizm
  - 2.2. Okazjonalizm Geulinxca i Malebranche'a
  - 2.3. Paralelizm
  - 2.4. Epifenomenalizm

Przykład 12³⁸

1. Teorie naturalistyczne³⁹
  - 1.1. Starożytny hylezoizm
  - 1.2. Behawioryzm
  - 1.3. Pawłowizm
  - 1.4. Materializm dialektyczny
  - 1.5. Epifenomenalizm
2. Teorie idealizmu obiektywnego⁴⁰

³⁷ Por. P. Edwards red., *The Encyclopedia of Philosophy*, New York 1967, t. 6 za J. Kulczycki, *Problem psychofizyczny w filozofii Henri Bergsona*, dz. cyt., s. 10-11.

³⁸ Por. F. Gregoire, *Les grands problemes metaphysiques*, Paris 1960 r. VII, za J. Kulczycki, *Problem psychofizyczny w filozofii Henri Bergsona*, dz. cyt., s. 11.

³⁹ „Teorie naturalistyczne, nie widzące zasadniczych, głębokich różnic między materią, życiem i umysłem (tak silnie podkreślanych przez filozofię nowożytną), wywodzą się ze starożytności, z materialistycznie pojmowanego hylezoizmu.” J. Kulczycki, *Problem psychofizyczny w filozofii Henri Bergsona*, dz. cyt., s. 11.

⁴⁰ Teorie idealizmu obiektywnego, również wywodzące się ze starożytnej filozofii greckiej, ujmują życie jako realność natury psychicznej, widząc nawet w materii 'przygaszonego, uspięonego ducha”. J. Kulczycki, *Problem psychofizyczny w filozofii Henri Bergsona*, dz. cyt., s. 11.

- 2.1. Arystoteles
- 2.2. Stoicy
- 2.3. Leibniz
- 2.4. Berkeley
- 2.5. Ravaisson
- 2.6. Bergson
- 2.7. Hegel
3. Teorie idealizmu wolności (spirytualizm klasyczny)⁴¹
  - 3.1. Kartezjusz
  - 3.2. Maine de Birana

Przykład 13⁴²

1. Teorie hylomorficzne
2. Teorie niehylomorficzne
  - 2.1. Interakcjonizm (Platon, Kartezjusz)
  - 2.2. Paralelizm (Fechner, Wundt)

Przykład 14⁴³

MONIZM	<i>Istnieją tylko ciała</i>	materializm
	<i>Istnieją tylko dusze</i>	idealizm
DUALIZM	<i>Ciała i dusze oddziałują na siebie akcydentalnie</i>	interakcjonizm; paralelizm, itp.
	<i>Ciała i dusze oddziałują na siebie substancjalnie</i>	hylomorfizm

⁴¹ Teorie te polegają na „radykalnie dualistycznej koncepcji człowieka (i całej rzeczywistości) na uznaniu bytu duchowego za zasadniczo różny i niezależny od bytu materialnego.” J. Kulczycki, *Problem psychofizyczny w filozofii Henri Bergsona*, dz. cyt., s. 11.

⁴² Por. R.E. Brennan, *Thomistic psychology. A philosophic analysis of the nature of man*, New York 1959, s. 75 za J. Kulczycki, *Problem psychofizyczny w filozofii Henri Bergsona*, dz. cyt., s. 13

⁴³ Por. R.E. Brennan, *Thomistic psychology. A philosophic analysis of the nature of man*, New York 1959, s. 75 za J. Kulczycki, *Problem psychofizyczny w filozofii Henri Bergsona*, dz. cyt., s. 13

Przykład 15⁴⁴

1. Materializm skrajny
2. Materializm umiarkowany
3. Hylemorfizm Arystotelesa
4. Skrajny platonizm (kartezjanizm)

Przykład 16⁴⁵

Grupa 1 – Wszystkie zjawiska psychiczne są w gruncie rzeczy zjawiskami fizjologicznymi, lub pewne zjawiska fizjologiczne są zarazem zjawiskami psychicznymi. [materializm ekwatywny, hylozoizm]

Grupa 2 – Pewne zjawiska fizjologiczne wytwarzają zjawiska psychiczne, tzn. że są ich całkowitą przyczyną. [materializm kauzatywny]

Grupa 3 – Pewne zjawiska fizjologiczne wywołują zjawiska psychiczne, tzn. że są wprawdzie niezbędnym warunkiem zjawisk psychicznych, lecz nie ich całkowitą przyczyną. Według poglądów tej grupy musi obok zjawisk fizjologicznych istnieć jeszcze coś innego (dusza w znaczeniu substancjalnym), jeżeli mają powstać zjawiska psychiczne. [dualizm materialistyczny Demokryta, dualizm Kartezjusza, dualizm spirytualistyczny Wolffa, Bolzana, Lotzego]

Grupa 4 – Zaprzecza istnieniu jakiegokolwiek związku przyczynowego między zjawiskami fizjologicznymi i psychicznymi. Pogląd ten nie uznaje oddziaływania między zjawiskami jednego i drugiego rodzaju. [okazjonalizm, monizm Spinozy, spirytualizm Leibniza, paralelizm psychofizyczny]

Twardowski pierwszą grupę określa jako *podprzyczynowościową*, poglądy głoszone w grupach drugiej i trzeciej jako *przyczynowościowymi*, natomiast grupę czwartą określa *poprzyczynowościowymi*.

6. METODOLOGICZNE REFLEKSJE NAD PRÓBAMI PORZĄDKOWANIA STANOWISK

6.1. Warunek zupełności

Wydaje się, że warunek zupełności spełniają jedynie podziały podane w przykładach 13 i 16. Pozostałe przykłady porządkowania stanowisk mają pewne defekty w stosunku do wymagań tego warunku.

⁴⁴ Por. J. M. Bocheński, *Ku filozoficznemu myśleniu*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX 1986, s. 54-55.

⁴⁵ Por. K. Twardowski, *W sprawie klasyfikacji poglądów na wzajemny stosunek duszy i ciała*. w: K. Twardowski, *Rozprawy i artykuły filozoficzne*, Lwów 1927, s. 421-422.

Najczęstszym zarzutem jaki można postawić, to brak uwzględnienia niedualistycznych stanowisk pluralistycznych, są one obecnie rzadko przyjmowane przez uczonych, lecz w porządkowaniu winno się dla nich znaleźć miejsce.⁴⁶ Zarzut ten można niewątpliwie postawić przykładom: 1, 3-7, 9-12 oraz 14-15.

Podobnie w przykładach porządkowań, gdzie autorzy wyliczają poszczególne stanowiska, zauważamy niekompletność ujęć problemu psychofizycznego.

W przykładzie 1, człon podziału 2 wydaje się nie uwzględniać np. materializmu emergentystycznego;

w przykładzie 2 ze zrozumiałych względów autor nie wylicza wszystkich systemów i stanowisk filozoficznych;

w przykładzie 3 podobnie jak w przykładzie 1 nie uwzględniono np. materializmu emergentystycznego w członie podziału 3, choć wydaje się, że przynajmniej niektóre wersje tego materializmu mogłyby być tu zakwalifikowane;

w przykładzie 5 w członie podziału 1 brak np. dualizmu Platona a człon 2 jest w ogóle bardzo skromnie reprezentowany;

w przykładzie 8 nie uwzględniono np. poglądów interakcjonistycznych.

6.2. Warunek rozłączności

Trudności co do zaklasyfikowania poszczególnych przykładów podziału do tych, które spełniają warunek rozłączności czy też nie, wynikają przede wszystkim z niemożliwości ustalenia jednoznacznego rozumienia poszczególnych stanowisk i występujących w nich terminów szczególnie tych terminów, które odnoszą się do rodzaju substancji. Dlatego wymienimy tu tylko te przykłady, które jednoznacznie spełniają warunek rozłączności lub go nie spełniają.

Przykład 4 wydaje się spełniać powyższy warunek, autor bowiem dzieli stanowiska w których występują substancje na: duchowe, materialne, duchowe i materialne, lub takie, których natury nie można jednoznacznie określić.

Podobnie rozłączne wydają się porządki podane w przykładach 12-14.

Wyraźnie nierozłączne są podziały 5 i 16, co zresztą zauważają sami autorzy tych porządkowań⁴⁷.

6.3. Kryteria podziału

Autorzy poszczególnych przykładów porządkowania często są świadomi problemów metodologicznych w tym względzie, widzą niedoskonałość przyjętych kryte-

⁴⁶ Można zauważyć pewne elementy pluralizmu niedualistycznego u takich myślicieli jak np. Platon, Arystoteles, Empedokles, Anaksagoras czy wreszcie najpopularniejszy przedstawiciel pluralizmu ontologicznego Leibniz. Por. M. Hempoliński, *Filozofia współczesna*, dz. cyt., s. 94-96.

⁴⁷ Por. D. M. Armstrong, *Materialistyczna Teoria Umysłu*, dz. cyt., s. 14; por. także K. Twardowski, *W sprawie klasyfikacji poglądów na wzajemny stosunek duszy i ciała*, art. cyt., s. 422.

riów podziału lub też nawet niemożliwość stworzenia takich kryteriów. Dotyczy to szczególnie tych porządkowań, które uwzględniają pojęcie substancji.⁴⁸

W powyższych przykładach porządkowań autorzy najczęściej stosowali następujące kryteria podziałów.

Ze względu na ilość numerycznie różnych substancji: kryterium to zastosowano na różnych stopniach podziału w następujących przykładach: 1, 3, 5, 6, 9, 11 i 14.

Ze względu na rodzaj substancji: to kryterium zauważamy w przykładach: 1, 3, 5, 8-9, 14-15.

Ze względu na rodzaj relacji zachodzących pomiędzy wyróżnionymi elementami: to kryterium było stosowane najczęściej bo zauważamy jego użycie na różnych stopniach podziału w przykładach: 1, 5-9, 11, 13-14.

Ze względu na kryterium chronologicznego pojawiania się stanowisk: można doszukiwać się użycia tego kryterium w przykładach 2 oraz 9-10.

Ze względu na możliwość sprowadzenia jednych substancji (stanów) do innych – kryterium redukcjonistyczne: kryterium to zastosowano w przykładzie 4 i 12.

6.4. Kwalifikacja przykładów porządkowań

Po analizie powyższych przykładów ze względu na warunki zupełności i rozłączności oraz kryteria i stopnie podziału wydaje się, że podane przykłady można określić następująco:

Klasyfikacja logiczna: przykład 13;

Podział logiczny: żaden z podanych przykładów;

Klasyfikacja: przykłady 1, 3, 5-6, 8-12, 14;

Podział: przykłady 4 i 16 choć wydaje się, że są one bliskie spełnienia kryteriów niezbędnych do uznania ich za podział logiczny;

Typologia: trudno wyróżnić jakąś cechę podobieństwa (typ), ze względu na którą można by zakwalifikować dane stanowiska do typologii;

Wyliczenie: proste wyliczenie poszczególnych stanowisk zauważamy w przykładach 2 i 15.

Przykład 7 jest trudny do zakwalifikowania, są tu bowiem pewne elementy podziału jak i zwykłego wyliczenia.

⁴⁸ Takie właśnie stanowisko przyjął np. D. M. Armstrong „Nie widzę, żadnej jasnej i trafnej zasady podziału różnych teorii atrybutu.” Tenże, *Materialistyczna teoria umysłu*, dz. cyt., s. 20; por. także, tamże, s. 21-23; por. także K. Twardowski, *W sprawie klasyfikacji poglądów na wzajemny stosunek duszy i ciała*, art. cyt., s. 420.

7. NOWE PROPOZYCJE PORZĄDKOWANIA

7.1. Propozycja porządkowania stanowisk zajmowanych wobec problemu psychofizycznego ze względu na rodzaj występujących relacji

Relacje **wzajemne** (Wz) to takie, gdzie argumenty oddziałują na siebie wzajemnie, jeżeli jeden argument a_1 oddziałuje na a_2 , to a_2 także oddziałuje na a_1 , tzn., że relacje te są symetryczne, rodzaj oddziaływania nie jest tu istotny, ważne jest natomiast samo zaistnienie tego oddziaływania. Symbolicznie zaznaczamy te relacje rysując pomiędzy punktami, symbolizującymi poszczególne argumenty tej relacji, strzałki o zwrotach obustronnych.

Relacje **niewzajemne** (nWz) to takie, gdzie argumenty nie oddziałują na siebie wzajemnie, jeżeli argument a_1 oddziałuje na argument a_2 , to a_2 nie oddziałuje na a_1 , tzn., że relacje te są asymetryczne. Podobnie jak było to w relacjach wzajemnych, rodzaj oddziaływania nie jest tu istotny, ważne jest natomiast samo jego zaistnienie. Symbolicznie zaznaczamy te relacje rysując pomiędzy punktami, symbolizującymi poszczególne argumenty tej relacji, strzałki o zwrotach jednostronnych.

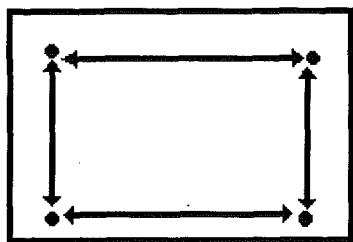
Brak oddziaływania ($nOdz$), pomiędzy poszczególnymi elementami (elementem) nie zachodzi relacja, tzn. brak jakiegokolwiek oddziaływania. Symbolicznie zaznaczamy je rysując punkty, z których nie wychodzą żadne strzałki.

Powyższe relacje są relacjami dwuargumentowymi i określonymi na zbiorze, do którego należą, z filozoficznego punktu widzenia, wyróżnione w człowieku wszystkie możliwe elementy, stany, procesy, rodzaje substancji itp.

' i ' jest liczbą elementów zbioru, w którym określone są poszczególne rodzaje relacji.

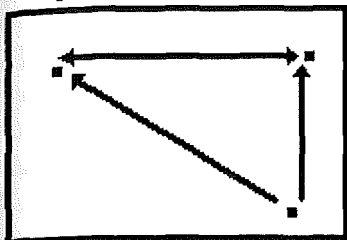
Propozycja I:

Grupa A: występują tylko Wz $i \geq 2$

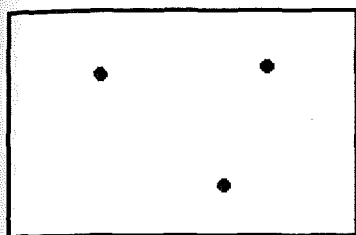
Rys. 1 np. dla $i = 4$

Grupa B: występują tylko nWz $i \geq 3$

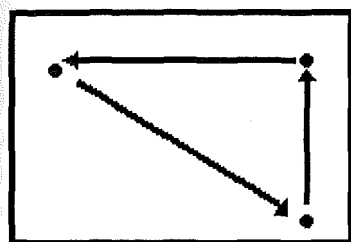
Rys. 2 np. dla $i = 3$

Grupa C: żadne elementy nie oddziałują $nOdz$ $i \geq 1$

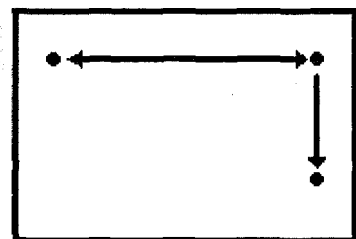
Rys. 3 np. dla $i = 3$

Grupa D: występują jednocześnie tylko relacje Wz i nWz $i \geq 3$

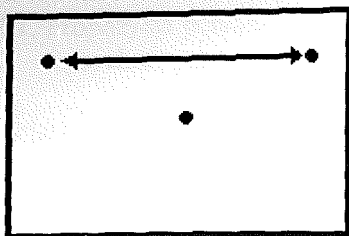
Rys. 4 np. dla $i = 3$

Grupa E: występują jednocześnie relacje Wz nWz i $nOdz$ $i \geq 3$

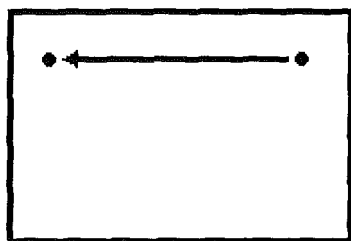
Rys. 5 np. dla $i = 3$

Grupa F: występują jednocześnie tylko relacje Wz i $nOdz$ $i \geq 3$

Rys. 6 np. dla $i = 3$

Grupa G: występują jednocześnie tylko relacje nWz i $nOdz$ $i \geq 2$

Rys. 7 np. dla $i = 2$

Wady propozycji I to przede wszystkim to, że nie jest to podział wyczerpujący, nie uwzględnia bowiem stanowisk, w których pojęcie relacji nie jest znaczące w określeniu poglądu na temat problemu psychofizycznego lub zachodzenie relacji między wyróżnionymi elementami jest bardzo nieprecyzyjnie określone. Stąd pojawiają się trudności przy jednoznacznym zaklasyfikowaniu w ramach przyjętego podziału takich stanowisk jak np.: Teoria dwóch aspektów, monizm neutralny, fizykalizm, funkcjonalizm czy eliminatywizm.

Problemem jest także to, iż niektóre stanowiska można zaliczyć jednocześnie do kilku wymienionych grup.

Zalety propozycji I to głównie to, że dzięki niej możemy zaklasyfikować wszystkie możliwe stanowiska, w których użyto jako kryterium podziału, relacji zachodzących pomiędzy jej argumentami. Kolejnym 'silnym punktem' tej propozycji jest to, iż argumentami w tych relacjach mogą być nie tylko substancje, mogą nimi być także stany (zjawiska), atrybuty lub jakikolwiek inny wymieniony element⁴⁹. Jest to także

⁴⁹ Porządkowanie to uwzględnia więc poglądy takie jak np. pluralizm atrybutywistyczny i pozwala je klasyfikować. Por. M. Hempoliński, *Filozofia współczesna*, dz. cyt., s. 92.

podział, który uwzględni każdy pluralizm niedualistyczny, dla dowolnej ilości wyróżnionych elementów, który jest określany za pomocą zachodzących tam relacji.

Takie stanowiska jak np. interakcjonizm, paralelizm, teoria identyczności wymagają pewnych uściśleń, bowiem tradycyjne rozumienia tych terminów odnoszą się do stanowisk pluralistycznych gdzie ilość wyróżnionych elementów jest równa 2. I tak np. tradycyjnie pojęty paralelizm psychofizyczny możemy umieścić w grupie C, ale możliwe są do przyjęcia stanowiska uznające paralelizm psychofizyczny dla pluralizmu o większej ilości wyróżnionych elementów, które moglibyśmy umieścić w grupie E, F czy G.

Natomiast tradycyjnie rozumiane: epifenomenalizm, panpsychizm, animizm oraz paralelizm w wersji słabej [przykład 8] można zaklasyfikować do grupy G, możliwe byłoby, jak się zdaje, takie rozumienie tych terminów, przy którym można by umieścić je także w grupie E a nawet B i D.

Propozycja I stwarza możliwość zaklasyfikowania takich koncepcji rozumienia człowieka, gdzie między odpowiednimi elementami nie zachodzą żadne oddziaływania, zachodzą relacje wzajemne, niewzajemne lub jakiegokolwiek możliwe układy tych trzech grup relacji⁵⁰.

7.2. Propozycja porządkowania stanowisk zajmowanych wobec problemu psychofizycznego z uwzględnieniem rodzaju i ilości substancji

Propozycja II:

1. Stanowiska, gdzie jest możliwe jednoznaczne określenie jakiego rodzaju substancją jest wymieniony element.

1.1. Teorie monistyczne

1.2. Teorie pluralistyczne

1.2.1. Pluralizm dualistyczny

1.2.2. Pluralizm niedualistyczny

2. Stanowiska, gdzie nie jest możliwe jednoznaczne określenie jakiego rodzaju substancją jest wymieniony element.

Powstają jednak pewne pytania natury filozoficznej i od odpowiedzi na te pytania zależy sensowność tej klasyfikacji.

⁵⁰ Można sobie bowiem wyobrazić stanowisko, gdzie w człowieku wyróżnia się poziomy stonowiące w pewien sposób jego strukturę i postawić pytanie w jakiej do siebie są relacji. Wyróżnijmy np. w człowieku te elementy, które stanowią o nim, jako o bycie fizycznym, organizmie żywym, istocie świadomej oraz tym co odróżnia nas – jako istoty ludzkie, od wszystkich innych istot świadomych. Można próbować dzielić także poszczególne poziomy ludzkiej świadomości.

Zgodnie z udzielonymi odpowiedziami na pytanie o wzajemne relacje między wyróżnionymi 'elementami' propozycja I umożliwia zaklasyfikowanie każdego z możliwych poglądów, do jednej lub kilku grup w tej klasyfikacji.

Czy można np. przyjąć więcej niż jedną 'substancję', której rodzaju nie jesteśmy w stanie określić? W dotychczasowych poglądach nie zauważyliśmy stanowiska przyjmującego istnienie więcej niż jednej takiej substancji (nie jest to jednak, jak się wydaje, niemożliwe). Jeżeli natomiast nie jesteśmy w stanie określić jakiego rodzaju jest to substancja, to jak możemy odróżnić ją od innej? Nasza niemożliwość rozróżnienia nie wyklucza jednak przecież możliwości istnienia takich substancji.

Jeżeli jednak przyjmemy, że istnieją owe nierozpoznawalne i niemożliwe do zaklasyfikowania substancje to, czy istnieje między nimi oddziaływanie?

Przy pozytywnej odpowiedzi, na dwa pierwsze pytania, proponowana klasyfikacja winna wyglądać następująco:

Propozycja II':

1. Stanowiska, gdzie jest możliwe jednoznaczne określenie jakiego rodzaju substancją jest wymieniony element.

1.1. Teorie monistyczne

1.2. Teorie pluralistyczne

1.2.1. Pluralizm dualistyczny

1.2.2. Pluralizm niedualistyczny

2. Stanowiska, gdzie nie jest możliwe jednoznaczne określenie jakiego rodzaju substancją jest wymieniony element.

2.1. Teorie monistyczne

2.2. Teorie pluralistyczne

2.2.1. Pluralizm dualistyczny

2.2.2. Pluralizm niedualistyczny

Możemy jednak zapytać, czy istnieją uzasadnione racjonalne przesłanki do przyjęcia takiego stanowiska?

Możemy także skrzyżować oba zaproponowane podziały, zarówno propozycję I jak i II dokonując dalszej klasyfikacji stanowisk należących do członu podziału I, propozycji II ze względu na rodzaj oddziaływań zawartych w propozycji I.

Przy udzieleniu pozytywnej odpowiedzi na pytanie dotyczące możliwości oddziaływania pomiędzy substancjami, których rodzaju nie można jednoznacznie określić, możemy analogicznie skrzyżować podziały z propozycji I i II'.

Zastrzeżenia natury filozoficznej pojawiają się ponownie w członie podziału 2, gdy będziemy próbowali klasyfikować odpowiednie stanowiska ze względu na występujące relacje. Niemożliwość jednoznacznego określenia rodzaju substancji nie pociąga za sobą, jak się zdaje, niemożliwości określenia zachodzenia bądź niezachodzenia oddziaływań między nimi.

Pomimo wspomnianych trudności należy zauważyć pewne zalety propozycji II, II', gdyż poglądy, które uwzględniają w swoich stanowiskach pojęcie substancji

dają się tu dobrze klasyfikować, podobnie jak stanowiska, gdzie określenie substancji jest bardzo niejasne. Np. Monizm neutralny łatwo zaklasyfikować do członu podziału 2.2. w propozycji II' lub zwyczajnie do członu podziału 2 w propozycji II, bardzo podobnie wygląda sytuacja np. Teorii podwójnego aspektu.

PODSUMOWANIE

W wyniku powyższej analizy metodologicznej wyraźnie daje się zauważyć, że warunki niezbędne do uznania podziału i klasyfikacji za logiczne są niezmiernie trudne do spełnienia.

Pierwszą i podstawową trudnością jest sam problem psychofizyczny i jego złożoność. Kolejną trudnością jest wyliczenie wszystkich istniejących czy możliwych do przyjęcia stanowisk w celu spełnienia warunku zupełności. Wydaje się trudne jeżeli w ogóle możliwe do zrealizowania.

Na inne trudności napotykamy próbując uporać się z warunkiem rozłączności. Trudności te łączą się z nieostrością i niejednoznacznością interpretacją poszczególnych stanowisk dotyczących problemu psychofizycznego. Część tych trudności jest spowodowana samym pojęciem substancji oraz niepowodzeniem w poszukiwaniach jasnych i jednoznacznych kryteriów podziału.

Jak więc daje się zauważyć, najbardziej precyzyjne pod względem metodologicznym są te podziały i klasyfikacje, które wprowadzają dychotomiczne kryteria podziału oraz unikają podziałów odwołujących się do pojęcia substancji.

Przedsięwzięcie takie jest możliwe [przykład 13] ale trudno jest skonstruować dobrze rozbudowaną klasyfikację spełniającą te warunki formalne i będącą jednocześnie intuicyjnie przejrzystą. Problem wydaje się na tyle skomplikowany, iż trudno zdobyć się na optymizm wyrażający się w poglądzie, że możliwe będzie komplementarne pod względem formalnym a jednocześnie intuicyjne rozwiązanie problemu klasyfikacji stanowisk wobec problemu psychofizycznego.

Summary

The mind-body problem can be posed most briefly in a single question: What is the relation, in a man, between his mind and his body? The problem is important in philosophy because of its close connections with philosophy's central concerns. The goal of philosophizing has always been to form the best judgement we can of what man is, what kind of world he inhabits, and what kind of life he should lead. Mind's relation to body is involved in our thinking on issues of both metaphysics and ethics. It is clearly at the heart of any view of man's nature. In this thesis is given an outline of the mind-body problem, classifications of taking standpoints on the problem and proposed a new classification of the mind-body problem.